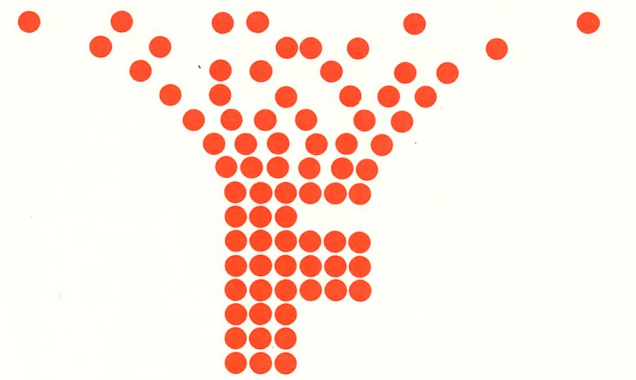
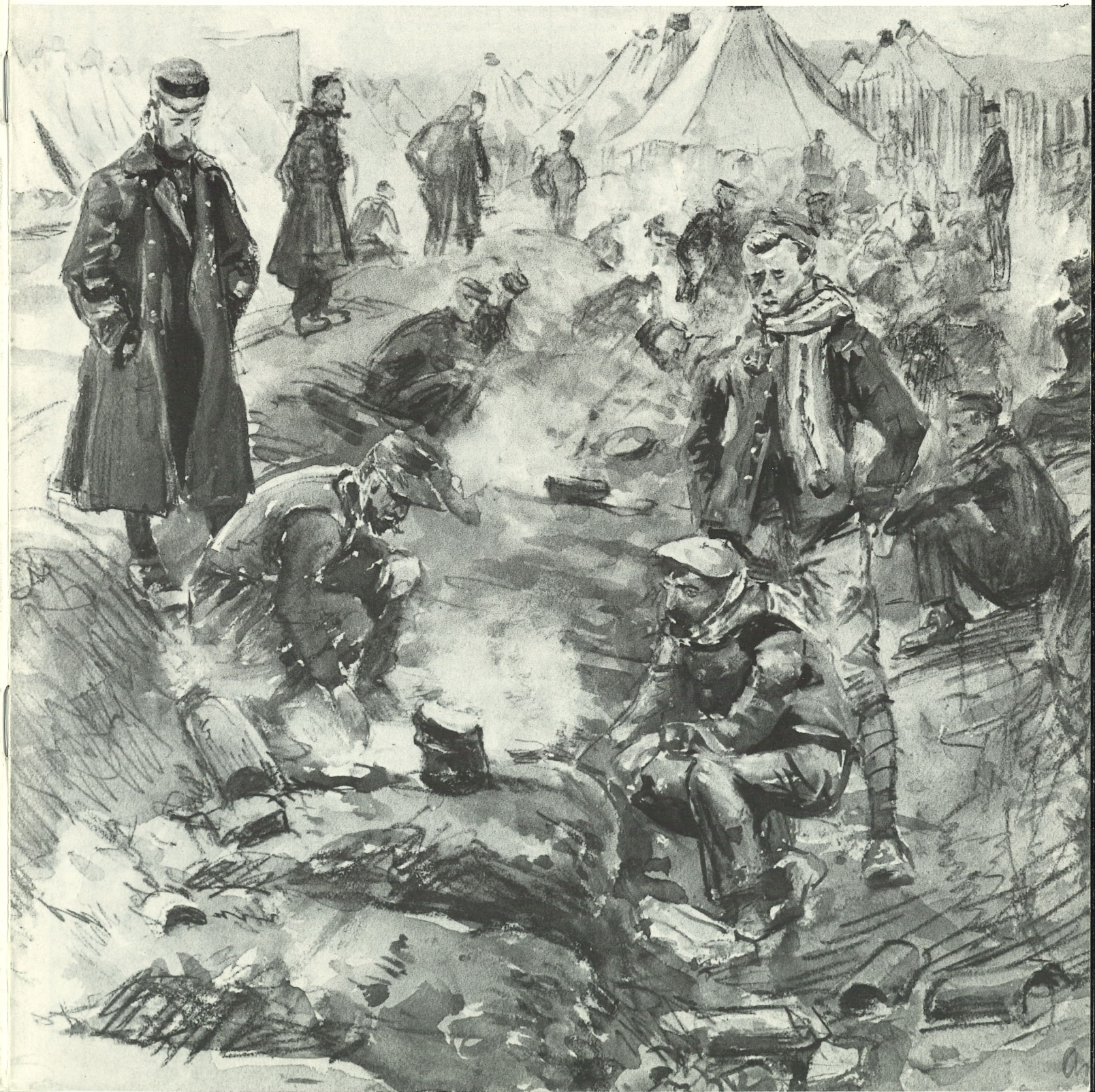

*Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
15e jaargang nr. 1, april 1983*

Flehite

FLEHITE proficiat..

En dat mét en door Flehite het museum mag gedyen, tot vreugde van allen die eigen stad en land een warm hart toedragen. En dat meer en meer mensen de rijkdom mogen ontdekken van ons oud cultuurgoed.

Intussen gaan wij van Beco Projekten nijver door met het inrichten van kantoren en scholen, direktiekamers en konferentiezalen, van banken en tehuizen, en desgewenst van musea.

Bel voor een programmapresentatie in Hoevelaken

De permanente expositie van 10.000 m² overtuigt u van de brede mogelijkheden van Beco Projekten. Uiteraard komen wij ook graag met uitvoerige informatie bij u.

Bel in elk geval om een dokumentatiemap, de sleutel tot solide zekerheid in projekten-inrichting.

BECO
projekten

Hoevelaken - Hogebrinkerweg 4
Tel. 03495-5224

De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog...

Flehite

Inhoud

Nicolaas Wicart

Belgen in Amersfoort

Varia

J. Grandia

Jakob Nieweg (1877-1955)

R. M. Kemperink

De vroegste vermelding van de Malen op het Hoogland

Boekbespreking

Jan Cock Blomhoff

Kroniek

- 1
- 2
- 3
- 4
- 6
- 7/8, 11
- 10
- 12

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*.
C. Broekhuijsen, dr. J. A. Brongers,
dr. J. Hovy, drs. R. M. Kemperink,
drs. W. J. van Tent en ir. P. Wassink.

Redactieadres, abonnementen, advertenties
Museum Flehite, Breestraat 82,
3811 BL Amersfoort.
Telefoon: 033-19987.
Flehite verschijnt elk kwartaal.

Abonnementen

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f 25,-;
instellingen: f 35,- per jaar.
Gironr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite, Amersfoort.

Museum Flehite

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-19987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 14-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite
Secretaris: drs. W. J. van Tent,
Constantijngaarde 4, Hoevelaken.
Lidmaatschap: f 32,50.

ISSN 0165-960X

Nicolaas Wicart

In verband met een onderzoek naar het oeuvre van de Utrechtse kunstenaar Nicolaas Wicart (gedoopt Utrecht 24-3-1748, overleden aldaar 5-11-1815) doet ondergetekende een beroep op de welwillende medewerking van de lezers van dit blad.

Indien in uw collectie topografische tekeningen van zijn hand aanwezig zijn, en/of met landschapjes beschilderd Loosdrechts porselein, verzoek ik u mij hiervan op de hoogte te stellen. De tekeningen en aquarellen zijn meestal linksonder gesigneerd met N. Wicart ad Vivum en stellen vaak gezichten voor op dorpen, steden en rivieren. Hij stoffeerde zijn werk met figuren in bootjes op het water, hengelaars, wandelaars, ruiters, enz. Aan de keerzijde noteerde hij meestal de naam van de stad of het dorp. Zijn palet bevat veel grijze- en bruin/groene tinten, aangebracht met pen en penseel; accenten bracht hij aan met zwarte inkt en zwart krijt. Het is mogelijk dat er ook olieverfschilderijen van zijn hand bestaan.

Voor zover bekend, werkte hij in de provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant.

Naast zijn werk in de provincies was hij in de periode 1774-1782 als schilder verbonden aan de Loosdrechtse porseleinfabriek van ds. J. de Mol. Waarschijnlijk schilderde hij landschapjes op het porselein in de kleuren: bietenrood, sepia en zwart. Op slechts enkele stukken heeft hij zijn signatuur aangebracht. Het porseleinmerk dat de fabriek te Oud-Loosdrecht gebruikte bestond uit de letters: M.O.L. (manufactuur Oud-Loosdrecht) in druk- of schrijffletters in de klei ingegrift, of geschilderd in onderglazuur-blauw. Op de vroegste stukken porselein plaatste de fabriek een staand leeuwje als merk.

M. W. Heijenga-Klomp,
oud-conservatrice museum Flehite,
Schumannstraat 25,
3816 NT Amersfoort

N.H. Kerk, Doorn. Tekening, pen, krijt en penseel in kleur (detail). N. Wicart (1748-1815).

Onlangs kreeg museum Flehite van AGO-Verzekeringen een aquarel ten geschenke, vervaardigd door Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933), voorstellende Belgische infanteristen in Amersfoort. Op 1 augustus 1914 was de Eerste Wereldoorlog uitgebroken en op 3 augustus vielen de Duitse troepen het neutrale België binnen. In de periode augustus-november van dat jaar vluchtten een miljoen Belgen — burgers en militairen — over de grens naar Nederland. Dit gebeurde met name eind september begin oktober tijdens en na de gevechten om Antwerpen. Toen de strijd echter weer geluwd was keerde een zeer groot aantal van hen echter weer naar hun vaderland terug. Omdat ook Nederland neutraal was werden de Belgische militairen direct geïnterneerd en ontwapend. Het merendeel werd ondergebracht in Amersfoort, Harderwijk en Oldebroek. In Amersfoort vond de eerste opvang plaats in de Juliana van Stolbergkazerne aan de Leusderweg. Op 14 oktober 1914 zouden zich daar volgens de militaire autoriteiten 17.000 Belgen bevonden hebben, terwijl de kazerne voor maximaal 4.000 man berekend was!

De toenmalige minister van oorlog W. Bosboom beschreef de situatie als volgt: 'De infanteriekazerne aldaar, met de omringende terreinen bood een mistroostige aanblik. Niet minder dan 12.000 mannen krioelden daar in een beperkte ruimte dooreen. In de gebouwen en exercitieloozen was elk hoekje voor slaapplaats ingericht; op voor- en achterplaatsen waren ettelijke honderden linnen tenten opgesteld, noodkeukens en latrines inderhaast ingericht' (W. Bosboom, In moeilijke omstandigheden, aug. 1914-mei 1917 (Gorinchem 1933, blz. 340).

Op 14 oktober gaf de minister opdracht een nieuw kamp in te richten, dat later het Kamp van Zeist genoemd zou worden, overigens ten onrechte, want het lag op het grondgebied van Soesterberg. Op 2 november werden de eerste Belgen daarheen overgebracht, maar pas op 30 november konden de eerste barakken betrokken worden.

Een en ander betekent dat de aquarel van Hoyneck van Papendrecht, die gedateerd is 'Amersfoort 31 Okt. 14', de situatie op het terrein van de Juliana van Stolbergkazerne weergeeft.

De nieuwe aanwinst: J. Hoyneck van Papendrecht, Belgische militairen in Amersfoort.

Belgen op het terrein van de Juliana van Stolbergkazerne.

J. Hoyneck van Papendrecht, Schetsen van Belgische militairen (Kon. Ned. Leger- en Wapenmuseum, Leiden).

In het Kon. Ned. Leger- en Wapenmuseum te Leiden wordt een schetsboekje van Hoyneck van Papendrecht bewaard met o.m. elf tekeningen van Belgische geïnterneerden in Amersfoort. Enkele daarvan beelden wij hierbij af. Hetzelfde museum bezit ook een schilderij van Hoyneck van Papendrecht, dat qua thema sterk verwant is aan de aquarel in Flehite. De verschillen zijn echter zo groot, dat van twee afzonderlijke kunstwerken gesproken moet worden.

Flehite levert stelling voor proefschrift
Op 1 oktober 1982 promoveerde J. H. van der Werff tot doctor in de letteren aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op een proefschrift getiteld 'Uzita, vondsten-materiaal uit een antieke nederzetting in Midden-Tunesië'.

Stelling 8 van zijn proefschrift luidde: 'Kemperinks betoog dat Alpertus Mettensis (eerste kwart 11e eeuw na Chr.) zijn *De diversitate temporum* in Tiel schreef prevaleert boven van Rij's pleidooi dat dit werk in het klooster Hohorst bij Amersfoort zou zijn ontstaan'. Dit n.a.v. Kemperinks artikel in Flehite 14 (1982), blz. 8-16!

Jubileum Zonnwijzerkring

De Zonnwijzerkring is een gezelschap, dat zich beijert voor het in stand houden van oude zonnwijzers in Nederland, het bevorderen van de restauratie ervan, en het bestuderen van het principe van de diverse zonnwijzers.

Ter gelegenheid van het eerste lustrum worden ondermeer een aantal tentoonstellingen georganiseerd. In het Gemeentelijk Informatiecentrum in het Vredenburg te Utrecht komt een expositie die het publiek een inzicht wil geven in het historisch belang van deze oude tijdmetingsinstrumenten. Er zijn ook demonstraties over de werking van een zonnwijzer en over oude en nieuwe tijdmeting. Er is een diavoorstelling over zonnwijzers in Nederland en de Utrechtse (stad en provincie) worden met behulp van foto's getoond. 25 april t/m 13 mei.

In het Utrechts Universiteits Museum (zeer onlangs verhuisd naar Biltstraat 166!) toont men van half mei tot half juni oude zonnwijzers, kwadranten, astrolabes en andere tijdmetingsinstrumenten.

Tenslotte wordt in de bibliotheek van de Rijksuniversiteit (Wittevrouwenstraat, Utrecht) een expositie gehouden van boeken over zonnwijzers en astrolabes.

25 april t/m eind juni.
Er komt van deze drie tentoonstellingen één catalogus.

Jakob Nieweg (1877-1955)

J. Grandia

De tekenaar en schilder Jakob Nieweg lijkt mij typisch een man van het eind der 19de en het begin van de 20e eeuw. Daarmee bedoel ik dat hij is beïnvloed en voor een deel gevormd door de geest van zijn tijd. Deze tijdgeest was optimistisch en werd gevoed door een vooruitgangsgeloof mede ten gevolge van industriële ontwikkeling en economische groei, die de welvaart deed stijgen. Verder was de verwachting een toenemende redelijkheid van de mens waardoor het mogelijk zou worden een samenleving op te bouwen met meer harmonie tussen de mensen. De wereldoorlog van 1914/1918 heeft evenwel een domper op dit vooruitgangsoptimisme gezet. Ondanks de verschrikking die deze oorlog teweeg heeft gebracht is na 1918 niet zozeer een voortzetting van dit vooruitgangsgeloof te constateren als wel een groeiend vertrouwen in de mogelijkheden van de mens om het goede na te streven en de schoonheid, zoals deze in velerlei vormen van kunst tot uiting komt, niet alleen te waarderen maar ook in het eigen leven te integreren. Twee exponenten van deze gedachten zijn in de Nederlandse cultuurkring in de twintiger en dertiger jaren duidelijk herkenbaar: Dirk Coster, de literator, en Just Havelaar, schrijver over kunst en maatschappij, die samen in 1921 het maandblad *De Stem* hebben opgericht. In dit literaire maandblad, dat cultuurhistorisch van betekenis is geweest, hebben beiden getuigd van hun ethische, humanistische en kunstzinnige opvattingen. In het bijzonder is de zedelijke en kunstzinnige invloed van Just Havelaar, hoewel tijdgebonden, zeer groot geweest. In dit verband moge worden gewezen op zijn studies *De religie der ziel* van 1925 en *De nieuwe mens* van 1928. Havelaars kunstopvattingen en zijn uiteenzettingen over de verhouding tussen kunst en maatschappij, zijn nog goed leesbaar en nog actueel voor onze tijd. Zijn boeken *Vincent van Gogh* van 1915, *Het sociaal conflict in de beeldende kunst* van 1922 en *Het portret door de eeuwen* van 1930 zijn waard te worden herlezen daar hij de kunstenaars in hun tijd wist te plaatsen om van daaruit te komen tot een dieper inzicht in het streven en de bedoeling van de kunstenaar. Voorts heeft Havelaar zijn tijdgenoten en ons, hun nageslacht, gewezen op het feit dat de kunst niet alleen aesthetisch is maar ook

een middel kan zijn om de ergerlijke sociale misstanden uit te beelden. De meer dan armelijke levensomstandigheden van de paupers en sociaal ontrechten uit de 19de eeuw zijn door Käthe Kollwitz, Steinlen, Van Gogh e.d. vastgelegd en hebben daardoor bijgedragen het sociale bewustzijn, t.a.v. het functioneren van de samenleving, te stimuleren. In dit klimaat heeft Jakob Nieweg, die met Just Havelaar bevriend was, zijn kunstenaarschap ontwikkeld. In Spankeren hebben zij elkaar leren kennen en waarderen. Daarna hebben beiden in Bloemendaal en vervolgens in Amersfoort gewoond en gewerkt. Zodoende was er tussen hen jarenlang een veelvuldig en intensief contact. De denkwereld van Jakob Nieweg was, evenals die van Just Havelaar, religieus, humanistisch, idealistisch en kunstzinnig. Vandaar dat men in het werk van Jakob Nieweg geen felle maatschappelijke aanklacht, tegen sociale misstanden in onze samenleving, kan ontdekken. Ook hanteert hij de tekenstift en het schilderspalet niet als wapens in de politieke strijd voor lotsverbetering van de maatschappelijke minderbedeelden en achtergestelden. Politieke strijdbaarheid lag hem niet; psychologisch en karakterologisch was hij daarvoor te beschouwend van aard en té irenisch ingesteld. Zijn idealistisch-humanistische mensopvatting heeft hem doen opgaan in de mooie dingen van het leven: bloemstukken, stillevens, landschappen. Maar ook de mens heeft zijn aandacht gekregen in het zoeken naar het wezenlijke achter de visuele werkelijkheid. Zijn vele getekende en geschilderde portretten bewijzen dit. Toen echter, tengevolge van de Duitse bezetting van ons land, mensen werden bedreigd en vervolgd was Jakob Nieweg niettemin bereid en in staat penseel en tekenstift neer te leggen en op zijn wijze hulp te bieden. Tijdens de Duitse bezetting onderhield hij een intensief contact met de Amersfoortse politie en waarschuwde hij tijdig onderduikadressen wanneer razzia's te verwachten waren. Ook bezorgde hij, zover dit in zijn vermogen lag, distributiebonnen en bruine bonen aan onderduikers wier voedselpositie hachelijk was geworden. Jakob Nieweg een man die, naar aard en aanleg, bij voorkeur wilde toeven in een wereld van harmonie en schoonheid maar niettemin bereid was deze op te geven indien de vrijheid en de menselijke waardigheid werden beknot en bedreigd.

Nieweg, hij leefde van 1877 tot 1955, heeft grote bewondering gehad voor persoon en werk van Vincent van Gogh, die een overweldigende indruk op hem hebben gemaakt. Ongetwijfeld zal Nieweg daardoor beïnvloed zijn zoals ook het werk van Jan Toorop dit kan hebben gedaan. Een epigoon is Jakob Nieweg echter niet geworden. Hij is volkomen zichzelf gebleven en zeker van zijn kunstopvatting en kunstzinnige uitbeelding.

Het werk van Jakob Nieweg, na daarmee kennis te hebben gemaakt, is direct te herkennen door beeldopbouw, stofuitdrukking, kleurpalet. Zijn werk getuigt, zoals de kunstenaar Jelle Troelstra, bij de opening van een tentoonstelling over Jakob Nieweg, eens heeft geformuleerd, van een blijmoedige natuurbeleving, optimisme en levensaanvaarding. En Havelaar vindt rust en beschouwelijkheid kenmerkend voor zijn werk. Beide kenmerken zeggen niet alleen iets over de persoonlijkheid Jakob Nieweg maar ook dat deze heeft getracht zijn persoonlijkheid in zijn werk weer te geven. Hij was een scherp en geduldig waarnemer, die streefde naar oprechtheid en zuiverheid en daarom ieder effectbejag afwees. Het zich beeldend willen uiten is reeds betrekkelijk vroeg in Jakob Nieweg ontwaakt. Indertijd werd op het gymnasium, dat Jakob bezocht, nog geen tekenles gegeven. Vandaar dat hij toen tekenles is gaan nemen bij mejuffrouw Van Prooyen, een lerares tekenen aan een meisjesschool. Dan ontmoet hij, student in de theologie zijnde, in 1900 Bremmer waar hij in Groningen een cursus bij volgt over het zien van beeldende kunst. Vervolgens ontwikkelt Jakob Nieweg zichzelf in kunstzinnig opzicht. Hij maakt evenwel zijn theologische studie af, promoveert nog tot dokter in de theologie en is van 1905 tot 1914 in Ter Apel, Winsum en Spankeren-Laag Soeren predikant geweest. Zijn kunstzinnige roeping is evenwel te sterk en met morele steun van zijn vrouw Neine van der Meulen en financiële hulp van zijn schoonouders vestigt hij zich in 1914, met zijn gezin, als beeldend kunstenaar in Bloemendaal. In 1919 verhuist het gezin Nieweg naar Amersfoort waar Jakob en Neine Nieweg tot hun dood hebben gewoond.

Voor het culturele leven in Amersfoort heeft Jakob Nieweg zich verdienstelijk gemaakt door met de musicus Piet Tiggers, Just Havelaar en Dirk Coster in de twintiger jaren de Amersfoortse Kunstkring op te richten. In de jaren na 1945 was hij, zover zijn krachten dit toelieten actief voor de Amersfoortse Gemeenschap. Verder was hij 25 jaar lid van het hoofdbestuur van de Vereniging van Vrije Kunstenaars, een aantal jaren voorzitter van Kerk en Vrede en voorts voorzitter van de Vereniging voor Vrijzinnig Hervormden. Zelf heeft Nieweg sporadisch, maar wel duidelijk, over zijn werk en kunstenaarschap gesproken. Zo heeft hij in 1949 gezegd: 'Het is steeds mijn streven geweest in mijn werk een synthese te bereiken tussen de verering van het wonder, die de godsdienst en de verbeelding van het wonder, die de kunst is'. 10 jaar daarvoor, 4 februari 1939, schreef Jakob Nieweg in *Vrije Geluiden* ondermeer: 'Altijd is er een nauw verband geweest tussen religie en kunst'. 'Schilder is men bij de gratie Gods: Men geeft zich aan deze arbeid omdat men gedreven wordt door een drang, die men als goddelijk erkent. Er zijn echter ogenblikken dat men, met Van Gogh, vraagt: 'Mijn God, mag ik?'. 'Niet is dan de vraag of de kunstenaar grote werken tot stand brengt, doch alleen of de taak wordt volbracht'. 'Er is bewondering en dankbaarheid voor wat anderen tot stand brengt. Gods geest openbaart zich niet in één enkele kunstenaar'. Daar past 'amen' op, maar ook: 'Jakob, de bescheiden kunstenaar, de dienaar'.

Deze getuigenissen van Jakob Nieweg overdenkend, meen ik tot het inzicht te zijn gekomen dat de omschakeling van predikant naar kunstenaar geen breuk maar een voortzetting is. Hij is blijven getuigen van Gods liefde. Hij is naast de mens blijven staan en heeft getracht diens ogen te openen voor het wonder en de schoonheid van de natuur, die ook Gods wereld is. Was voor Jakob Nieweg het woord té intellectueel en té weinig emotioneel zodat hij zich beeldend heeft willen uitdrukken? Een antwoord daarop vermag ik niet te geven en kan niemand van ons geven. Misschien zelfs Jakob Nieweg niet, toen hij nog in ons midden was. Gods wegen zijn en blijven ondoorgrondelijk.

Zelfportret (1923). Col. Flehite.

Stilleven (1949). Part. collectie.

Gezicht vanaf Utrechtseweg op huizen Van Maerlantlaan en Huygenslaan. Col. Flehite.

Tentoonstellingen van het werk van Jakob Nieweg

- 1918 Rotterdam
- 1920 Den Haag
- 1921 Den Haag
- 1922 Utrecht
- 1923 Den Haag
- 1924 Groningen
- 1925 Amsterdam
- 1927 Amsterdam
- 1932 Zeist
- 1936 Amsterdam, Utrecht
- 1937 Den Haag
- 1949 Amersfoort
- 1953 Den Haag
- 1955 Amersfoort
- 1956 Amersfoort
- 1982/1983 Amersfoort

Tekst uitgesproken bij de opening van de Nieweg-tentoonstelling in Museum Flehite op 18 december 1982.

De vroegste vermelding van de Malen op het Hoogland

Iets over de jaarstijl van de Utrechtse Sint-Paulusabdij

R. M. Kemperink

Amersfoort en omgeving bezitten een aantal instellingen van eerbiedwaardige ouderdom, waarvan het begin soms ver vóór het einde der middeleeuwen aanwijsbaar is. Eén ervan vormen de Malen op het Hoogland, een van de zeer weinige nog bestaande markegenootschappen in ons land. Ouder gewoonte komen jaarlijks de geërfden bijeen op Margrietendag, 13 juli. De bijeenkomst van 13 juli 1982 had zelfs een heel bijzonder karakter, zoals bleek uit de traditioneel opgemaakte convocatie: ‘... het zeer oud en voornaam College van de Malen op het Hoogland, buiten de stad Amersfoort gelegen, ... welke Malen al voor het jaar 1282, dus precies 700 jaren, bekend zijn geweest’. Voor deze speciale gelegenheid, en voor het eerst, voor zover men zich herinnerde, in de geschiedenis van het college, waren ook vrouwelijke deelnemers in de vergadering welkom, en er was een spreker van buitenaf aangetrokken om in het kort iets te vertellen over het historische verschijnsel markegenootschap. 1282 is in de literatuur vanouds het jaar waarin de Malen op het Hoogland voor het eerst worden vermeld¹⁾. Maar wil men die vermelding, in een oorkonde van 24 maart 1282, naslaan in het door Ketner verzorgde vierde deel van het *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*, dan zoekt men aanvankelijk tevergeefs. Na wat bladeren vindt men de gezochte tekst... onder het jaar 1283²⁾. De verklaring daarvoor geeft de uitgever ook: hij is ervan uitgegaan dat de oorkonder bij het dateren van het stuk de Paasstijl of de Boodschapstijl heeft toegepast.

Voor degenen die minder thuis zijn in de middeleeuwse dateringsgebruiken, eerst even het volgende. Gedurende de middeleeuwen wisselde het jaarcijfer lang niet altijd en overall op 1 januari, men kende uiteenlopende jaarstijlen. Andere momenten waarop het jaar kon verspringen, waren 25 december, 25 maart (Maria Boodschap), Pasen. Men spreekt dan respectievelijk van Kerststijl, Boodschapstijl en Paasstijl; bij een jaarbegin op 1 januari van Nieuwjaarstijl, jaardagstijl of Circumcisie(besnijdenis)stijl. Al deze jaarstijlen zijn in de Nederlanden wel toegepast³⁾.

Zegel van het college van de malen op het Hoogland bij Amersfoort.

En nu de oorkonde waarom het gaat. Deze is uitgevaardigd door abt Hendrik van de Sint-Paulusabdij te Utrecht, en er is sprake van ‘*homines de Wede et de Emminclar, qui dicuntur malen*’, ‘mannen van Weede en Emmeklaar, die ‘malen’ worden genoemd’. De datering is duidelijk: ‘*Datum anno Domini M ducentesimo octogesimo secundo, in vigilia Annunciationis beate Marie virginis*’, ‘Gegeven in het jaar des Heren 1282, op de dag vóór Maria Boodschap’. Dateerde de abt naar de Kerststijl of de jaardagstijl, dan zou de oorkonde inderdaad in 1282 moeten zijn opgesteld. Liet hij echter het jaar op 25 maart beginnen of met Pasen, dan hoort het stuk naar onze tegenwoordige tijdrekening in 1283 thuis — Pasen viel in 1283 op 18 april. De vraag is dus welke jaarstijl in de Sint-Paulusabdij gebruikelijk was, en een antwoord daarop is te vinden in Fruins *Handboek der chronologie*⁴⁾. Volgens Fruin volgde de abdi van Sint Paulus vóór 1310 de Paasstijl of de Boodschapstijl. Twee voorbeelden dienen ter adstructie. In een akte, gedateerd 5 maart 1293, treedt de abt op als rechter in een geschil, waartoe de bisschop hem op 25 april van dat jaar opdracht gegeven had. 5 maart 1293 moet dus zijn 5 maart 1294. In 1305, op dinsdag na dertiendag — dertiendag: 6 januari, de dertiende dag na de Kerstnacht —, bevestigt de abt een bisschoppelijke akte van 14 november 1305. Het stuk van de abt moet dus in 1306 zijn opgesteld.

Toch moeten we oppassen voor een voorbarige conclusie. Wat Fruin ons meedeelt over de jaarstijlen die vóór 1310 in het sticht Utrecht werden toegepast, wekt niet bepaald de indruk dat de oorkonders altijd even consequent te werk gingen⁵⁾. Zoals Muller al in 1906 opmerkte: ‘... het is ons zonneklaar gebleken, dat in de diocese omstreeks het jaar 1300 minstens twee, waarschijnlijk zelfs vier jaarstijlen te gelijk in gebruik waren: de verwarring moet grenzenloos zijn geweest⁶⁾. Bovendien was de Paasstijl, eventueel Boodschapstijl, in het Utrechtse gedurende de tweede helft van de 13de eeuw een noviteit die geleidelijk aan veld won, totdat het bisdom in 1310 het Keulse voorbeeld volgde en volledig tot de Kerststijl terugkeerde⁷⁾. De Sint-Paulusabdij lijkt dat nieuwe gebruik pas laat te hebben overgenomen. De oorkonden die Fruin tot bewijs dienden voor de toepassing van de Paasstijl of de Boodschapstijl door de abt van Sint Paulus, dateren beide van ruim na de akte waarom het ons hier gaat. Muller kent nog een voorbeeld uit 1286⁸⁾, maar dat zegt evenmin iets over een eventueel gebruik van de Paas- of de Boodschapstijl in 1282/3. En daarom keer ik opnieuw terug naar de oorkonde met de eerste vermelding van de Malen op het Hoogland, en naar de daarin gegeven datering. Biedt die datering zelf uitsluitsel voor ons probleem?

Gaan we ervan uit dat Ketner terecht de Paas- of de Boodschapstijl veronderstelde, en dat de bewuste oorkonde in 1283 thuishoort. Zoals gezegd viel Pasen dat jaar op 18 april, en 24 maart komt dan uit op woensdag in de derde Vastenweek. Dat betekent dat niets de oorkonder in de weg stond de akte te dateren op de wijze waarop deze thans gegeven is. Anders wordt het wanneer we aannemen dat de oorkonder de Kerststijl of de Jaardagstijl hanteerde. De akte werd dan in 1282 uitgevaardigd. Pasen viel dat jaar op 29 maart. Maar dát betekent dat het feest van Maria Boodschap binnen de Goede Week kwam te liggen, en in dat geval wordt de viering gewoonlijk uitgesteld. Het is niet aan te nemen dat de oorkonde dan naar Maria Boodschap zou zijn gedateerd. 24 maart zou in 1282 zijn omschreven als *feria III post Ramos Palmarum*, dinsdag na Palmzondag.

Concluderend meen ik daarom te mogen vaststellen, dat de Sint-Paulusabdij al in 1283 de Paasstijl of de Boodschapstijl toepaste, en dat de eerste vermelding van de Malen op het Hoogland in dat jaar thuishoort. De vroege geschiedenis van het college hoeft hierom natuurlijk niet te worden herschreven. Er is alleen een jaar te vroeg feestgevierd.

Noten

1. Een willekeurige greep: A. van Bommel, *Beschrijving der Stad Amersfoort*, dl. I, Utrecht 1760, p. 232; W. F. N. van Rootselaar, *Amersfoort, 777-1580*, dl. I, Amersfoort 1878, pp. 299-300 (de auteur noemt ten onrechte als datum 7 maart); A. le Cosquino de Bussy, *Geschiedkundige Atlas van Nederland. Marken in Utrecht*, 's-Gravenhage 1925, p. 42; W. van Iterson, *De historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht*, dl. I, bnd. 2, Leiden 1932 (Leidse dissertatie), p. 462.
2. F. Ketner (ed.), *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, dl. IV, 's-Gravenhage 1954, nr. 2158.
3. Over de verschillende jaarstijlen vgl. E. I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen/Amsterdam 1960, pp. 51-59.
4. R. Fruin, *Handboek der chronologie voornamelijk van Nederland*, Alphen aan den Rijn 1934, pp. 70-71.
5. Id., pp. 62-71; vgl. ook het in n. 6 genoemde artikel.
6. S. Muller Fz., ‘De jaarstijlen, in het Sticht Utrecht gebruikt vóór het synodaal-besluit van 1310’, *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde*, reeks IV, dl. VII, Amsterdam 1906, p. 337.
7. Fruin, p. 71; Strubbe en Voet, p. 53.
8. Muller, p. 334.

Boekbespreking

L. van Hoorn-Koster, ‘De Doorneheg door de eeuwen heen’, in *Hoewelakens Nieuwsblad*, jrg. 14, nr. 30, 31; 14, 21 juli 1982.

Naar aanleiding van een tentoonstelling in het Cultureel Centrum ‘Sparrendam’ over het verleden van Hoevelaken, dat in 1982 zijn 800-jarig bestaan vierde, deed mevrouw Van Hoorn-Koster, te Amersfoort, een onderzoek naar de herkomst van aldaar geëxposeerde siervoorwerpen van aardewerk, afkomstig uit Museum Flehite. Deze voorwerpen schijnen vervaardigd te zijn in een fabriek, die eertijds was gelegen bij de splitsing der wegen van Amersfoort naar Hoevelaken en Nijkerk. Dit grondstuk behoorde tot 1959 onder de gemeente Hoogland, doch werd in dat jaar door een grenswijziging bij Hoevelaken gevoegd, zodat het thans niet in de gemeente Amersfoort ligt en zelfs niet in de provincie Utrecht. Reeds in de 17de eeuw wordt melding gemaakt van een herberg aldaar, niet verbazingwekkend, want vrijwel alle verkeer tussen het midden en westen en het noorden en oosten van ons land moest dit punt passeren. De geschiedenis van dit huis en land nu wordt door de schrijfster in een uitvoerig artikel van twee afleveringen uit de doeken gedaan. Het is een bijzonder belangwekkend verslag geworden van de lotgevallen van enige percelen land met de daarop gebouwde huizen op voormalig Hooglands en dus ‘Flehitaans’ gebied. Als resultaat van een uitgebreid archief-onderzoek wist mevrouw Van Hoorn de achtereenvolgende eigenaren en pachters op te sporen. Maar het belangrijkste punt is natuurlijk de ‘fabriek van Maas’, in de vorige eeuw heel bekend maar thans volslagen vergeten. Het onderzoek bracht veel belangwekkends aan het licht omtrent de toestanden ter plaatse in de loop der tijden. In 1835 verkocht de toenmalige eigenaar huis en land aan Hendrik Maas, geboren in 1793 te Moordrecht, doch toen te Nijkerk

woonachtig. Hij zette de exploitatie van de herberg niet voort, doch liet het pand ombouwen tot een herenhuis. Op aangekocht aangrenzend land werd door hem vóór 1846 een fabriek voor kunstmest en tras (grondstof voor harde metselspecie uit gemalen tufsteen) gevestigd. Dit is een opvallend feit, want de kunstmest was toen nog iets heel nieuws in ons land, zodat wij hier ongetwijfeld met één van de oudste kunstmestfabrieken in ons land hebben te doen! Maar lang heeft deze fabriek niet bestaan: in 1860 wordt Maas immers aangeduid als fabrikant van tuinsieraden, wat ons in de buurt brengt van de bovenvermelde collectie in Museum Flehite. In zijn persoonlijk leven had Maas niet veel geluk. Hij huwde driemaal en in al deze gevallen overleed zijn vrouw op jeugdige leeftijd. Na de dood van zijn laatste vrouw vertrok Maas met zijn gezin naar Rijswijk, waar hij in 1873 overleed. Het herenhuis werd in het begin van de jaren ’70 van de vorige eeuw afgebroken. De verdere lotgevallen van de door Maas aangekochte percelen en de daarop gebouwde huizen (in onze eeuw o.a. garagebedrijven van Molenaar en Nefkens) sluiten het artikel af. Tot slot moet ik nog op het volgende opmerkzaam maken: op het Gemeentearchief van Amersfoort bevindt zich, behalve een knipsel van het courantenartikel, ook een kopie van het typoscript. Deze bevat noten met verwijzingen naar de gebruikte archiefbronnen, die in de courant ontbreken. Daarentegen zijn de interessante afbeeldingen (gravures en oude foto’s) en kaartjes slechts in de courant aanwezig. Onder de afbeeldingen bevindt zich een portret van Hendrik Maas. Een belangrijke aanwinst voor de kennis van topografie, landbouw en industrie in het verleden van onze regio.

J. H.

F. van Echten, *Pieter Pypers (1748-1805). Een bio-bibliografische studie*. MO-scriptie, Amersfoort, 1982, 84 pag.

Deze rubriek is gereserveerd voor 'boekbesprekingen'. Bovenstaande titel is echter niet die van een 'boek' doch van een onuitgegeven scriptie. De scriptie is echter van zodanig belang voor de Amersfoortse stadsgeschiedenis en dus ook voor die van onze regio dat wij bij uitzondering op deze plaats een uitvoeriger beschouwing aan haar wijden dan in de 'Kroniek' mogelijk is (zij kan bovendien op het Amersfoortse Gemeentearchief door een ieder geraadpleegd worden).

Pypers is geen figuur van grote nationale betekenis; noch als dichter, noch als politicus heeft hij veel sporen nagelaten in de nationale geschiedschrijving. Maar dit feit rechtvaardigt niet dat wij, die onze belangstelling hoofdzakelijk op regionale en lokale geschiedenis richten, eigenlijk zo weinig van hem afweten. Veel meer dan dat hij talrijke gedichten en toneelspele van matige tot slechte kwaliteit produceerde en dat hij in 1795 de omwenteling te Amersfoort leidde, is van hem niet bekend. Wij mogen dan ook verheugd zijn over het feit dat mevrouw Van Echten een uitvoerige en grondige studie over hem heeft gemaakt. Maar niet alleen een aanwinst voor de Amersfoortse stadsgeschiedenis was het resultaat. De schrijfster kon ook aantonen dat Pieter Pypers in zijn eigen tijd een veel belangrijker figuur was, zowel op letterkundig als op politiek gebied, dan wij tot dusver wisten.

Twee artikelen van J. A. Alberdingk Thijm, in respectievelijk de Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken (1862) en de Dietsche Warande VI (1864), het eerste een vervlechting van fantasie en historische feiten (een soort 'biographie romancée'), het tweede meer wetenschappelijk opgezet, dienden de Schr. als uitgangspunt. Nadat zij heeft nagegaan wat over Pypers in biografische woordenboeken en in de literatuurgeschiedenissen (bijna uitsluitend gedurende de 19de eeuw) wordt vermeld, signaleert zij de leemten in zijn biografie.

Deze biografie wordt zoveel mogelijk gecorrigeerd en aangevuld aan de hand van archiefonderzoek. Pypers' jeugdijaren, het gezin waarin hij was opgegroeid, zijn beide huwelijken en loopbaan worden zo goed mogelijk gereconstrueerd. Zijn activiteiten in dichtgenootschappen worden nagevolgd, maar ook zijn contacten met de opkomende Patriottenbeweging, waarin hij duidelijk tot de radicale linkervleugel der Unitarissen of 'Jacobijnen' behoorde. Zijn activiteiten in deze beweging, zijn rol bij de omwenteling van 1795 te Amersfoort, zijn afvaardiging namens de provincie Utrecht in de Staten-Generaal te 's-Gravenhage gedurende de jaren 1795/6, waar hij verschillende malen het voorzitterschap bekleedde, terwijl hij tevens als lid van de Amersfoortse Gemeenteraad werd gekozen, zijn rol bij de instelling van een Nationale Conventie, die de jonge staat op poten moest zetten, dit alles passeert de revue met verrassend nieuwe gegevens. In 1796 keert Pypers naar zijn toenmalige woonplaats Amsterdam terug, waar hij tot zijn dood het ambt van controleur der inkomende rechten bekleedt. Zeer kort had hij nog zitting in de Amsterdamse Municipaliteit, die was gevormd na de radicale omwenteling van begin 1798. De tegencoup van Daendels in juni van genoemd jaar bereidde dit raadslidmaatschap een spoedig einde. Gedurende de zomers, maar soms ook des winters, verbleef het echtpaar Pypers op het buitengoed Puntenburg aan de Soesterweg (thans Puntenburgerlaan) buiten Amersfoort. In zijn laatste jaren bleef hij actief als toneelschrijver en vervaardigde hij het landgedicht *Eemlands Tempe*. In 1805 overleed Pieter Pypers te Hamersveld op de hofstede van zijn zwager, de gewezen Amersfoortse regent Rogier de Wijs. Hij werd in de oude kerk te Leusden begraven. Na deze levensbeschrijving, die hier slechts zeer onvoldoende kan worden aangeduid, volgt een uitvoerige bibliografie van Pypers werken. Het is natuurlijk niet mogelijk op deze plaats de rijkdom van deze boekbeschrijving met haar vele nieuwe gegevens tot zijn recht te laten komen. Deze 'voorlopige bibliografie' omvat de bladzijden 30-45. Daarop volgt een opsomming van de werken over Pypers en de recensies van zijn werken. In hoofdstuk 4 worden Pypers' belangrijkste produkten, zijn toneelspele, waaronder veel vertalingen en bewerkingen

Pieter Pypers

uit het Frans, uitvoerig behandeld. Zeer geruchtmakend was Pypers' vertaling van het zangspel *Zémire et Azor* van Marmontel, met muziek van Gély, een soort 'opéra comique'. Over dit genre ontstond een hevige discussie, die door de Schr. in het kader van het toenmalige schouwburgwezen en letterkundig leven wordt beschreven, een onderwerp dat voor de geschiedenis van ons nationale cultuurleven van groter belang is dan voor onze streekgeschiedenis. Opmerkelijk is dat Pypers, hoewel hij het komische zangspel zelf in de schouwburg introduceerde en er veel succes mee had, uiteindelijk zich aan de zijde van de voorstanders van het klassieke treurspel schaarde, zij het dat hij dit met het zangspel wilde combineren. Hiervan getuigen ook zijn latere werken. De gangbare opvatting dat Pypers een literaire 'schertsfiguur' was en ook door zijn tijdgenoten als zodanig werd beoordeeld, wordt in deze verhandeling wel grondig weerlegd. Zo toonde Rhijnvis Feith grote bewondering voor Pypers' vertaling van Voltaires *Semiramis* (1801) en Saurins *Spartacus* (1805). Met eerstgenoemd stuk in de vertaling van Pypers werd in 1804 de nieuwe Haagse schouwburg geopend. Pypers voorkeur voor het klassieke drama schrijft mevrouw Van Echten hoofdzakelijk toe aan de omstandigheid dat hij geen '(pre-)romanticus' was, doch een 'kind van de gevoelige Verlichting'.

Tot slot een paar opmerkingen. Op blz. 25 en volgende, met bijbehorende noten, wordt herhaaldelijk het buitengoed Puntenburg buiten de stad Amersfoort (doch binnen de Stadsvrijheid, later de gemeente) als zomerverblijf in 1794 en latere jaren vermeld. Terecht zegt de Schr. dat Puntenburg 'zeer waarschijnlijk niet het eigendom van Pypers (is) geweest'. Wij mogen wel zeggen dat dit vrijwel zeker niet het geval was. Geciteerd wordt de Blaffaard van het Huisgeld van 1755 (Gem. archief, inv. nr. 144, ook in stencil uitgegeven door S. W. Melchior, 1943). Verzuimd wordt echter mede te delen dat dit belastingkohier na de eigenaren van 1755 tevens die tot 1804, toen een nieuw belastingstelsel werd ingevoerd en de blaffaard dus werd afgesloten, vermeldt. Onder de eigenaren van Puntenburg wordt Pypers niet genoemd (dezen hadden gedurende die tijd tevens het landgoed Birkhoven in eigendom). Inzake de wisselende verblijfplaatsen van Pypers in die jaren (trouwens ook tevoren) en de redenen daarvoor blijven wij toch wel in het duister tasten. Hier is zeker plaats voor een nader onderzoek. Er blijft een wat geheimzinnig waas hangen over zijn reizen naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk (om commerciële, politieke en/of kunstzinnige redenen?). Op blz. 25 wordt gesproken over het sneuvelen van Pieters broeder Johannes Pypers in 1799 bij één van de gevechten in Noord-Holland tegen de Engels-Russische invasietroepen. Het kinderloze echtpaar Pypers adopteerde daarop de kinderen van Johannes. Alberdingk Thijm vermeldt verzen van Pypers ter nagedachtenis van diens broeder. Hieraan kan nog worden toegevoegd dat in *Eemlands Tempe*, deel I, p. 31-32 (met afbeelding), Pypers zijn broeder eert ('Hij sneuvelde voor 't vaderland, Thans leeft hij in volmaakter stand'). Zijn dit de dichtregels waarop, blijkens p. 43, Alberdingk Thijm zinspeelde? Zoals men ziet vormt deze verhandeling een geweldige aanwinst, zowel voor onze literatuur- en toneelgeschiedenis als voor onze stads- en streekhistorie.

J. H.

Jan Cock Blomhoff (1779-1853) van Deshima naar Amersfoort

Jan Cock Blomhoff werd in 1779 in Amsterdam geboren. Hij volgde aanvankelijk een opleiding in het leger van de Republiek, maar week, na de Franse inval van 1795, met zijn familie uit naar Duitsland. Vandaar trok hij in 1805 naar Java om zijn geluk in de handel te beproeven. Hij maakte snel promotie en in 1809 werd hij benoemd als pakhuismeester op Deshima.

Deshima

Sinds 1641 hield de Japanse overheid alleen via de Nederlandse faktorij op het schiereiland Deshima in de baai van Nagasaki nog contact met de buitenwereld. Er waren handels- en wetenschappelijke contacten. De eerste werden gevoerd door de VOC en na 1795 door de regering in Batavia.

De wetenschappelijke en culturele contacten vonden echter meer plaats door de hofreis. Een jaarlijkse (na 1790 vierjaarlijkse) tocht van het opperhoofd van Deshima naar de shogun (militair heerser) in Edo (Tokyo). In de tweede helft van de 18de eeuw ontstond in Japan zelfs een aparte 'Hollandse wetenschap' (Rangaku). Cock Blomhoff kwam in een roerige periode op Deshima aan. In Europa woedden de Napoleontische oorlogen en mede als uitvloeisel daarvan veroverden de Engelsen een aantal van de Nederlandse koloniale bezittingen. Via Japan probeerden deze ook vaste voet op Deshima te krijgen. Het opperhoofd Doeff verzette zich daar met Cock Blomhoff krachtig tegen. Toen de onderhandelingen daarover in 1813 te Batavia mislukten werd Blomhoff als krijgsgevangene naar Londen gevoerd! Kort daarop werd hij echter weer vrijgelaten. In 1817 werd hij zelf tot opperhoofd benoemd. Een zeer opmerkelijke daad was dat hij zijn vrouw en zoontje meenam naar zijn nieuwe standplaats. Dit was tegen het uitdrukkelijk bevel van de Japanners, die geen buitenlandse vrouwen wilden toelaten. Titia Bergsma en haar kind werden na aankomst dan ook teruggestuurd. Dit 'incident' maakte echter wel diepe indruk, want Titia werd door talloze Japanse kunstenaars afgebeeld. Een aantal voorbeelden daarvan zijn ook op de tentoonstelling te zien.

Birkhoven

Na zijn ambtsperiode op Deshima keerde Jan Cock Blomhoff in 1824 naar Nederland terug. In 1824 kocht hij het landgoed Birkhoven te Amersfoort maar het duurde tot 1836 alvorens hij er ging wonen. Hij liet het herenhuis Birkhoven bouwen, dat in 1844 gereed kwam. Hier leidde hij met zijn tweede vrouw Maria Adriana van Breugel het rustige bestaan van een rentenier. Tijdens zijn leven heeft Blomhoff altijd een grote belangstelling voor de natuur aan de dag gelegd. Deze belangstelling uitte zich o.a. door het secretarisschap van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde te Utrecht en door het planten van diverse soorten bomen op zijn landgoed. Waarschijnlijk liet hij daar de zogenaamde 'Japanse bosjes' aanleggen met zaden die hij van Japanse vrienden toegezonden kreeg. Na zijn dood (1853) vielen zijn bezittingen ten deel aan zijn zoon Johannes en diens vrouw Sara Maria van de Poll. In 1907 werd het landgoed Birkhoven door de inmiddels weduwe geworden Sara Maria van de Poll aan de gemeente verkocht. In het herenhuis werd eerst een hotel-restaurant gevestigd, naderhand werd het onder de naam 'Pasadena' als bejaardentehuis gebruikt. Het bosgebied werd als park opengesteld voor de burgers van de stad Amersfoort. In 1948 werd een deel van het voormalige landgoed gebruikt voor de aanleg van de Amersfoortse dierentuin.

De tentoonstelling

Het eerste gedeelte van de tentoonstelling geeft een overzicht van het leven van Jan Cock Blomhoff en de Nederlandse betrekkingen met Japan aan de hand van schilderijen, prenten, archiefstukken, realia e.d. Het tweede gedeelte van de tentoonstelling is geheel gewijd aan de Japanse verzameling van Cock Blomhoff. Zijn voorganger Hendrik Doeff had als eerste een grote collectie Japanse (kunst)voorwerpen aangelegd. Deze ging echter bij een schipbreuk op de terugreis naar Nederland verloren.

De verzameling van Blomhoff bevat een 4000 voorwerpen. Een deel hiervan wordt geëxposeerd, waardoor een representatief beeld gegeven kan worden van de Japanse kunst- en gebruiksvoorwerpen uit het begin van de vorige eeuw.

De tentoonstelling duurt t/m 15 mei. Op 3 mei 's avonds om acht uur zal prof. dr. F. Vos een lezing met lichtbeelden houden over Nederlanders op Deshima.

Boekbespreking

André Luigjes, *De N.S.B. in Amersfoort in de jaren dertig*. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht, afd. Geschiedenis, 1982. 72 p., tab., graf., met los ingesloten lijst der stembedistricten.

Er is reeds veel gepubliceerd over de bezettingstijd 1940-1945, maar ook de daaraan voorafgaande jaren dertig krijgen steeds meer aandacht, waarbij uiteraard ontstaan en ontwikkeling van de voornaamste met de bezetters samenwerkende bevolkingsgroep, de Nationaal-Socialistische Beweging, in het middelpunt van de belangstelling kwam te staan. Ook in het eerste deel van het standaardwerk van L. de Jong komt dit tijdperk, met het Nederlandse fascisme als hoofdthema, ruim aan zijn trekken. Maar wat vooral bleef fascineren en waarom trent geen eenduidige opvatting bestaat is de vraag: welke waren nu eigenlijk de factoren, die hier in Nederland de N.S.B. in de eerste helft van de jaren dertig een tamelijk succes bezorgden en hoe kwam het dat gedurende de tweede helft van dit tijdvak zich een snelle achteruitgang van de aanhang dezer beweging vertoonde, die misschien tot haar verdwijning zou hebben geleid als de Duitse bezetting haar niet kunstmatig nieuw leven zou hebben ingeblazen? Dat de toenmalige werkloosheid en verarming van brede bevolkingsgroepen, waaraan deze scriptie ook aandacht wijdt, hierbij een rol hebben gespeeld, was een voor de hand liggende gedachte. Maar het merkwaardige verschijnsel deed zich voor dat de beweging juist bij de welgestelde middenklasse veel meer weerklank vond dan bij de verpauperde bevolkingsgroepen. Deze en soortgelijke problemen hebben ook in het buitenland de aandacht getrokken, natuurlijk met name in Duitsland, en de schrijver wijdt er dan ook een hoofdstukje aan onder de titel 'Nazificatie-theorieën' (p. 37-40). Al spoedig heeft men ingezien dat deze theorieën aan de concrete werkelijkheid moesten worden getoetst en speciaal aan de plaatselijke ontwikkelingen. In ons land is dit geschied met betrekking tot Winterswijk en Zuid-Limburg. Luigjes heeft zijn onderzoek op Amersfoort gericht. Dit onderzoek is zeer grondig en veelzijdig aangepakt en in een goed verzorgde offset-uitgave (helaas niet zonder een aantal drukfouten) vermenigvuldigd. Allerlei aspecten van het stedelijk leven en de bevolking worden in het onderzoek betrokken. Het economisch

herstel en de snelle bevolkingsgroei sedert de laatste jaren van de vorige eeuw worden in kort bestek geschetst. De bestaansmiddelen van de bevolking, de economische ontwikkeling van de stad, de bevolkingsgroei en -structuur, alsmede de godsdienstige en politieke verhoudingen worden grondig geanalyseerd en met uitvoerige cijferreeksen toegelicht. Omdat over het Amersfoort van de eerste eeuw helft bijna geen samenvattende en overzichtelijke studies bestaan, is dit 'inleidende' gedeelte, dat bijna 30 bladzijden beslaat, op zichzelf al van groot belang! Het blijkt dat onze stad minder dan het landelijke gemiddelde en vele andere middelgrote steden (om van de grote steden maar te zwijgen) onder de crisis te lijden had. Toch blijkt de N.S.B. er aanvankelijk succes te hebben geboekt (ondanks de gebrekkige organisatie en de weinig inspirerende plaatselijke leiding), een succes dat weer boven het landelijk gemiddelde uitstak, blijkens de geanalyseerde verkiezingsuitslagen. En in het bijzonder gold dit voor de meer welvarende stadswijken, waarbij echter moet worden opgemerkt dat ook onder de zelfstandige middenstanders (vooral in de oude binnenstad), die ongetwijfeld onder de crisis leden, een opmerkelijk hoog percentage zich tot de N.S.B. voelde aangetrokken. In de echte arbeidersbuurten bleef de aanhang gering. In de tweede helft van de jaren dertig volgde Amersfoort echter de algemene trend

van in snel tempo afnemende leden en kiezers. De schrijver gaat diepgaand op deze ontwikkeling in en vergelijkt haar met toestanden elders en met de reeds vermelde 'nazificatie-theorieën'. Het komt hierbij tot zeer aannemelijke conclusies. Een boeiend en interessant werk dus, bovendien zeer leesbaar, ondanks het vele cijfermateriaal, dat overzichtelijk is geordend en tussen de tekst en in bijlagen wordt gepresenteerd. Een kritische opmerking betreft slechts een marginale kwestie. Het vertoog wordt voorafgegaan door een 'korte geschiedenis van Amersfoort tot 1930'. Deze blijft wel — onnodig — onder de maat! Een betere oriëntatie in de beschikbare literatuur had dit gemakkelijk kunnen voorkomen. De schets is gebaseerd op verouderde literatuur en de keuze van de geciteerde werken is niet altijd gelukkig. Men kan zich trouwens afvragen of het nu wel nodig is als inleiding op een schets van het 20e-eeuwse Amersfoort terug te gaan tot het jaar 777! Het draagt niets bij tot het begrip van het onderwerp en doet enigszins denken aan de middeleeuwse kroniekschrijvers die hun verhaal over de gebeurtenissen van hun tijd en landstreek plachten te beginnen met de schepping van de wereld. Maar, zoals gezegd, wij mogen verheugd zijn over deze wezenlijke bijdrage tot de kennis van onze 20e-eeuwse stad, die tevens een waardevol steentje bijdraagt aan de tijdsgeschiedenis in het algemeen.

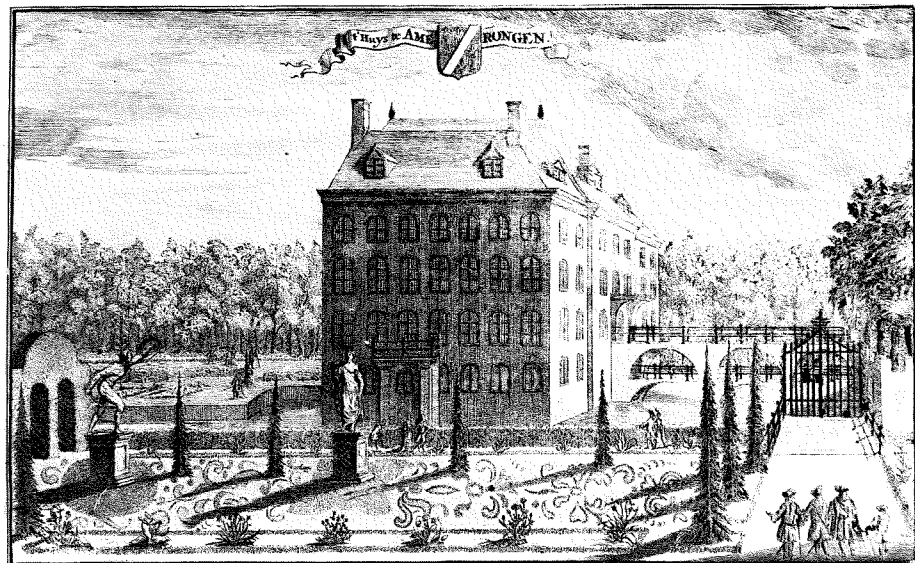
J. H.

[illegible]

13

reproducties van de stadskarten van Van Deventer (ca. 1560), Thomkins (1846), de Topografische kaart (ca. 1850, bevattende de stad met wijde omtrek), alsmede een geofysische kaart en kaarten van stadsuitbreidingen en middeleeuwse wijkindeling. Het qua afmetingen zeer omvangrijke werk is prachtig uitgevoerd, de gereproduceerde kaarten zijn duidelijk afgedrukt, het geheel ziet er aantrekkelijk uit en is zeer overzichtelijk uitgevoerd. Een opmerking naar aanleiding van de Legende van de algemene overzichtskaart op p. 20: het Observantenklooster staat op deze kaart in zijn geheel rood gearceerd aangegeven, d.w.z. als gebouwd vóór 1560 (terecht) en 'weg vóór 1824'. Dit moet natuurlijk zijn vol rood, daar dit gebouw, zoals bekend, er thans nog staat en onlangs is gerestaureerd. De arcering is wel juist voorzover het de voormalige kloosterkapel betreft, want deze werd in 1587 afgebroken. Dit laatste feit komt in de op p. 18, C 6, gegeven beschrijving niet tot uitdrukking, want eerst het onderzoek van W. J. van Hoorn, neergelegd in het boek over het Observantenklooster, in 1982 verschenen ter gelegenheid van de restauratie en heropening, heeft onomstotelijk vastgesteld dat de afbraak in 1587 inderdaad geheel is voltrokken. Latere berichten over een 'kapelletje' hebben betrekking op een ander gedeelte van het voormalige klooster. De schrijver heeft uiteraard van dit nieuwe onderzoek geen kennis kunnen nemen. Op 't Zand had 'water weg vóór 1824' moeten worden weergegeven.

In de Kroniek van ons blad jrg. 12, nr 1 (1980), p. 16, maakten wij u opmerkzaam op de verhandeling van dr. C. A. van Kalveen over de definitieve vestiging van de Reformatie te Amersfoort in 1579-1580 in een bijvoegsel van 'Hervormd Amersfoort' d.d. 30 november 1979 ter gelegenheid van 400 jaar Hervormde Kerk aldaar. Van dit artikel is thans een zeer uitgebreide versie verschenen in het Nederlands archief voor kerkgeschiedenis, jrg. 62, nr. 1 (1982), p. 28-54. Hier wordt dieper ingegaan op de in genoemd artikel aangesneden problemen. Nieuwe, tot dusver onbekende, gegevens over deze turbulente jaren worden thans aan het licht gebracht onder de titel: 'Een vaste gelove, ende Christus vrede sij met ons ende allen onsen vianden mede'; de definitieve

Kasteel Amerongen. Prent, eind 17de eeuw.

vestiging van de Reformatie te Amersfoort, 1579-1581.

In het Jaarboek Oud-Utrecht 1982, schrijft drs. P. C. B. Maarschalkerweerd over *De domaniale tol op de Lek te Rhenen/Wijk bij Duurstede*. Het gaat om een ongetwijfeld oorspronkelijk koninklijke tol, later in handen van de bisschop van Utrecht en diens rechtsofvolgers geraakt en in de 19de eeuw opgeheven. Het merkwaardige feit dat deze tol sedert de tweede helft van de 15de eeuw herhaaldelijk naar Wijk bij Duurstede en vandaar weer naar Rhenen is verplaatst, vormt het uitgangspunt van het interessante verhaal. Sedert 1556 bleef de tol definitief te Wijk gevestigd. Op de motieven van deze verplaatsingen wordt nader ingegaan en er wordt een aannemelijke verklaring voor gegeven. Daarna volgen enige beschouwingen over de eigendom, het beheer en de administratie van de tol, waarbij ook de tollenaars de nodige aandacht krijgen.

In hetzelfde Jaarboek, p. 91-136, treffen wij nog een artikel aan dat van belang is voor onze streekgeschiedenis. Dr. J. Aalbers schrijft hier uitvoerig over *Reinier van Reede van Ginckel en Frederik Willem van Reede van Athlone; kanttekeningen bij de levenssfeer van een adellijke familie, voornamelijk gedurende de jaren 1722-1742*. Voor onze regio is het onderwerp natuurlijk hoofdzakelijk van betekenis omdat deze familie het bekende kasteel te Amerongen in eigendom had en soms bewoonde, een gebouw dat thans nog een sieraad van oostelijk Utrecht uitmaakt. Over dit slot en andere oost-Utrechtse bezittingen treft men hier dan ook veel aan. Maar de Reede's hadden nog veel andere relaties, grondbezit en politiek-economische belangen buiten de provincie Utrecht en zelfs buiten de Republiek. Het begint de lezer soms te duizelen bij de talrijke ingewikkelde financiële, politieke en de daarmede meestal nauw verbonden huwelijkse transacties en intriges. De bedoeling van de schrijver is echter, aan te tonen dat de oost-Nederlandse adel geenszins uit 'kale jonkers' bestond, maar dat hij, ondanks soms exorbitante uitgaven (b.v. de kastelen en tuinen Amerongen en Middachten!), ook

aanzienlijke inkomsten wist te verwerven, mede door zijn huwelijkspolitiek (maar ook door aandelen in overzeese handelstransacties).

Een ook en vooral de lokale en regionale historicus buitengewoon welkom hulpmiddel bij zijn onderzoek is het werkje van J. M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam, 1982, XIII+132 p., Publicaties van het P. J. Meertensinstituut voor dialectologie, volkskunde en naamkunde, dl. 3, ISBN 90-70389-07-X, prijs f 18,50). De groteske chaos, die vóór de invoering van het metrieke stelsel in 1820 hier te lande op dit gebied heerste en die de onderzoeker soms tot wanhoop drijft, zal voortaan veel minder hoofdbrekens kosten! Er bestonden tot dusver reeds veel verdienstelijke, zowel thematische als lokale en regionale, deelstudies over dit onderwerp (ik noem slechts die van Zevenboom, Roessingh en Rentenaar), maar voor een algemeen overzicht was men nog steeds aangewezen op Starings 19de eeuwse werkje, dat voor het laatst in 1902 werd herdrukt. Thans heeft men de resultaten van het moderne onderzoek, waaraan ook de auteur van dit werk zijn steentje bijdroeg, op hanteerbare wijze ter beschikking. Het boekje bevat een geografisch overzicht, waar men slechts de alfabetisch gerangschikte plaatsnamen behoeft op te slaan om de aldaar gebruikelijke maten en gewichten aan te treffen, en een woordenlijst van maten en gewichten, eveneens alfabetisch gerangschikt, en tenslotte een lijst van het Nederlandse metrieke stelsel 1820-1870, waarbij, zoals bekend, nog de oude namen voor de nieuwe maten en gewichten werden gebezigd (b.v. 1 pond = 1 kg, 1 mijl = 1 km, 1 el = 1 m). Men kan het boekje bestellen bij bovengenoemd Instituut, Keizersgracht 569-571, 1017 DR Amsterdam.

J. H.

De in de kroniek besproken aflevering Amersfoort van de Historische Stedenatlas van Nederland is voor leden van Flehite aan de museumbalie verkrijgbaar voor f 18,50 (normale winkelprijs f 24,75).

Wie een medicijnkastje heeft, zet er Norit in

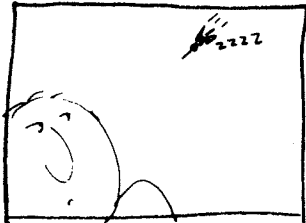
Norit is een vertrouwd middel bij maag- en darmstoornissen. Bovendien kan Norit levensreddend zijn bij vergiftigingsgevallen. Het hoort in elk medicijnkastje thuis. Norit b e h o u d t zijn heilzame kracht. Vraag Norit aan Uw apotheker of drogist.

NORIT

Alleen
een bij
bouwt beter
dan
Heiligers / Amersfoort

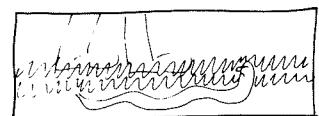
De AGO verzekert tegen:

Aalmoezen
aanstekelijke griep-
patiënten

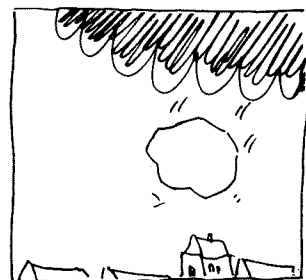
**aanvallende malaria-
muskieten**

aanvallende reebokken
aanvaringen
aanzwellende storm
aardigheidjes van
practical jokers
abusievelijk links
afslaande legertrucs
abuizen
achteromkijkende stuurlui
achteruitrijdende
tractoren

addertjes (onder 't gras)
afbrekende bruggehoofden
afdankertjes
afdrijvende waarde-
papieren
aftandse asfaltweggetjes
alligators
almaar moeten vragen
andere auto's
andere schepen
andermans onkunde
armoe op de oude dag
averij

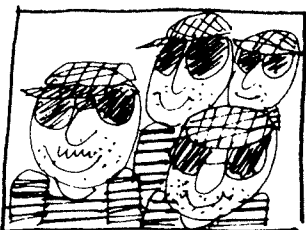
Bacillen en bacteriën
bakfietsen met
ondeugdelijke remmen
bedorven viskoekjes
beginnelingen op de weg
Bello de hond van de
buren
beren
besmette appeltjes
beten van de brilslang
betuttelen
bijtende bouviërs
bijziende discussiepers
blunderen
Boris Boef
boterzachte bermen
brand

**buitengewoon grote
hagelstenen**

Cacteeën op stoelzittingen
catastrofaal manoeuvreren
met glaswerk
chauvinistische supporters
chirurgische ingrepen
colonnes rode mieren
cypere katten op
vierbaanswegen

**Dankbare sint-bernards-
honden**
debuterende behangers
demarrerende fietsen-
dieven
derderangs klusjesmensen
desastreus optredende
zeeëgels

De Zware Jongens
dichtklappende deuren
diepe ravijnen
diepe armoede
dinges
doelbewuste everzwijnen
domme dingen
doorgaand verkeer
door rood licht lopen
van je hond
driedubbel overgehaalde
kwajongensstreken

(Voor de volledige lijst
verwijzen wij u naar uw
assurantie-adviseur.)

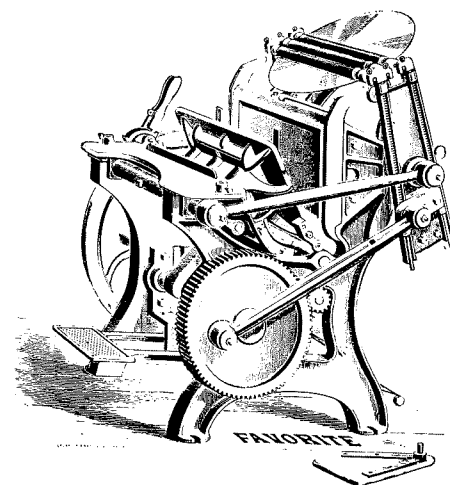
ago
verzekeringen

De AGO verzekert alles (en nog wat).

**zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,**

als museumstuk...

Wij zijn erg
blij met dat
oude drukpersje.
't Doet ons
terugdenken
aan die tijden,
van vakmanschap.
Dat vakmanschap hebben we nog, want ook
vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan
het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen.
De persen zien er nu anders uit...
Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

bv drukkerij g. j. van amerongen
nederlandse screendrukindustrie bv

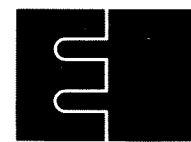
amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-163 49

ElectroVanGeet

ontwerpt en installeert
electrotechnische projecten

42 jaar electro geniek

Electro Van Geet B.V.
Nijverheidsweg Noord 95
3212 PL Amersfoort
tel. 033-35121

Cadeau's uit Flehite

Boeken

Het Observantenklooster	fl 27,50
Amersfoort (fotoboek)	fl 24,90
Amersfoort is niet van gisteren	fl 16,50
Amersfoort in prent	fl 55,-

Prenten

Diverse originele etsen van Dick Harting	fl 250,-
Afdrukken van de originele etsplaten van Van Liender met Amersfoortse gezichten	fl 30,-

Diversen

St. Jorislepel	fl 15,-
Stadszegel	fl 6,-
Pelgrimsteken	fl 4,-

de algemene boekhandel

leusderweg 184-186

amersfoort

AMERSFOORTSE KREDIETBANK

voor:

- uw persoonlijke lening
- uw doorlopend krediet.

Geen winsttoegmerk, deskundig advies,
snelle beslissing, uw belang staat voorop
.... vandaar naar de A.K.B.

Vraag vrijblijvend inlichtingen!

Hoofdkantoor:
Eemstraat-Oost 58, Amersfoort.
Telefoon 033-16527, 36576 en 17400.

Geopend:
maandag, dinsdag, woensdag en vrijdag
van 8.30-12.00 uur en van 13.30-16.30 uur;
donderdag van 8.30-12.00 uur en van 13.30-20.00 uur.

LET OP DE KOSTEN!